

Hanna Lindberg
Doktorand, Åbo Akademi
Foranderlige Mænd og Maskuliniteter i Ligestilte Samfund
Roskilde 28–30 januari 2009

Problem och framgång. Manlighet, vetenskapligt skrivande och socialpolitik i texter av Heikki Waris

Jag kom i kontakt med ämnet för min forskning, arbetarsamhället norr om Långa bron i Helsingfors, då jag var verksam vid Berghälls sysselsättningsverksamhet, där jag personligen arbetade och hade att göra med flera äldre och yngre arbetare. Då jag så småningom lärde känna och förstå detta för mig dittills främmande själliv, väckte det hos mig en vilja att fördjupa mig i detaljerna av arbetarsamhällets födelse och inre utveckling. (Egen översättning) ¹

Så här inledde Heikki Waris (1901–89) avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* (Arbetarsamhällets uppkomst norr om Långa bron i Helsingfors 1932/1934). Avhandlingens syfte var att analysera arbetarsamhällets strukturella förändringar, som uppkomst och utveckling, och hur detta hängde samman med den finska arbetarens utveckling.² Waris fokuserade i sin avhandling på en specifik samhällsklass, arbetarna. Men i samband det uttalade intresset för arbetarklassen fanns det även ett implicit intresse för ett specifikt kön, eftersom det i huvudsak var de manliga arbetarna som befolkade det samhälle Waris ville undersöka.

Heikki Waris blev senare professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet och ansågs ha stort inflytande över hur den finska välfärdsstaten utvecklades. I min doktorsavhandling, som påbörjades i början av år 2008, undersöker jag Waris akademiska texter ur ett könsperspektiv med fokus på manlighet. I den här texten skall jag diskutera forskningsfrågorna och de tolkningar som hittills har kunnat göras utgående från källmaterialet. Syftet med texten är att presentera analysredskap, med vars hjälp läsningen av källmaterialet kan fortskrida. På grund av den korta tid arbetet med avhandlingen har pågått är den diskussion som förs i texten av en

¹ ”Tutkimukseni aiheeseen, Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolen työläisyhteiskuntaan tutustuini toimiessani Kalliolan työkeskuksessa, jossa jouduin henkilökohtaisesti tekemisiin ja läheiseen yhteistyöhön useitten vanhojen ja nuorten työmiesten kanssa. Oppiessani vähitellen tuntemaan ja ymmärtämään minulle siihen asti vierasta sielunelämää heräsi minussa halu perehtyä yksityiskohtaisesti tuon työläisyhteiskunnan syntyyn ja sisäiseen kehitykseen.” Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I* (Helsinki 1932), s. I.

² Waris (1932), s. I.

mera deskriptiv än analytisk art. Texten skall i första hand ses som en lägesrapport, och de frågor jag ställer till och de slutsatser jag drar utgående från materialet kommer att nyanseras och utökas då arbetet med avhandlingen fortsätter.

Vem och varför

Heikki Waris är en person som av eftervärlden är mycket välkänd inom en bestämd krets. Trots hans inflytande på det socialpolitiska fältet är han inte heller i Finland idag känd i folkmun. Därför behövs en närmare presentation av vem han var. Waris inledde sin akademiska karriär inom ämnet historia. Han disputerade år 1932 och avhandlingen blev en klassiker inom finsk arbetar-, stads- och socialhistoria. I avhandlingen använde sig Waris av fältstudier och sociologiska metoder som var inspirerade av amerikansk sociologi. Efter disputationen vistades Waris i Chicago för att fördjupa sig i den amerikanska sociologin. Waris vände sig alltså allt mera mot det samhällsvetenskapliga fältet, som utvecklades under 1900-talets första hälft och etablerades vid de finska universiteten strax efter andra världskriget. År 1948 utnämndes Waris till professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet. Socialpolitik etablerades som ett avgränsat ämne vid de finska universiteten, vid sidan om de andra samhällsvetenskapliga disciplinerna, som sociologi, nationalekonomi och statskunskap. Socialpolitikens syfte var att undersöka orsakerna till sociala missförhållanden och utveckla strategier för hur dessa kunde motarbetas. Orsaken till att socialpolitik inrättades som ett eget ämne var för att det redan från och med 1880-talet hade bedrivits systematisk socialpolitisk forskning i Finland. År 1931 inleddes undervisning i socialpolitik vid Yhteiskunnallinen korkeakoulu (ung. samhällsliga högskolan) och 1946 instiftades lärostolen i socialpolitik vid Helsingfors universitet, som Heikki Waris redan då skötte. Socialpolitik bär därmed inom en finsk kontext en dubbel betydelse av både konkreta politiska åtgärder och vetenskaplig forskning.³

I sin vetenskapliga produktion behandlade Waris en rad olika teman, där arbetarfrågor, settlementrörelsen och alkoholforskning kan sägas vara de mest förekommande. Till Waris produktion hörde även ett flertal socialpolitiska översiktsverk, där den finska socialpolitiken och Finlands demografiska och sociala struktur beskrevs i sin helhet. Verken hörde till de

³ Erik Allardt, 'Yhteiskuntatieteet', *Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, toim. Päiviö Tommila (Porvoo 2000), s. 504–505.

mest lästa läroböckerna vid de samhällsvetenskapliga fakulteterna fram till 1980-talets slut. Mot slutet av karriären vände Waris blickarna utåt, han var medlem i flera internationella organisationer och skrev om internationella frågor. I hela sin produktion återkom Waris till den fråga han ansåg vara socialpolitikens utgångspunkt; hur skall människan handskas med den snabbt förändrade och moderniserade världen?

Enligt Waris låg socialpolitikens betydelse i förhållandet mellan teori och praktik, samt mellan vetenskap och politik. Waris verksamhet utanför universitetsvärlden reflekterade denna tanke. Han var speciellt engagerad i settlementrörelsen, en ekumenisk rörelse som etablerade sig i arbetarområden för att utbilda och sysselsätta invånarna.⁴ Under andra världskriget var Waris medlem i olika organisationer, däribland *Suomen Aseveljien Työjärjestö* (ung. Finlands vapenbröders arbetsorganisation), som arbetade för att hindra kommunismens utbredning i Finland. Till de internationella organisationer Waris var medlem i bör speciellt nämnas olika delegationer inom FN, som behandlade sociala frågor, samt olika lutherska och ekumeniska organisationer. Likt flera andra av tidens ledande vetenskapsmän hade även Waris ett direkt politiskt inflytande.⁵ 1957–58 var Waris under en kort period social- och hälsovårdsminister i en ämbetsmannaministär, men han var inte partipolitiskt aktiv och vägrade konsekvent att tillkännage sina politiska sympatier.

Heikki Waris räknades som en av experterna på den finska välfärden, men skiljer sig på en del punkter från övriga vetenskapsmän som har fått samma beteckning. Den främsta är kanske Waris starka religiösa tro, som även i viss mån framträdde i hans texter. I dessa framförde Waris kristendomen som ett komplement till socialpolitiken. Sociala reformer allena var inte nog för ett fungerande samhälle och människan blev endast hel genom den kristna kärleken. Hur starkt religionen betonades berodde på det forum han skrev i; den var närvarande främst i de texter där vetenskap presenterades för en bredare publik och där var budskapet klart.⁶ Den andra punkten där Waris skiljde sig var hans starka nationalistiska framtoning. Denna sida var inte framträdande i de akademiska skrifterna, utan mera i den praktiska verksamhet han bedrev och då speciellt de föreningar han var verksam inom. Jag nämnde ovan att Waris

⁴ För en presentation av Waris verksamhet inom settlementrörelsen, se Sami Uusi-Rauva, *Vuorovaikutuksen liike. Heikki Waris settlementiliikkeen historiakuvan rakentajana*, *Setlementtijulkaisuja* 20, (Helsinki 2008).

⁵ Här kan t.ex. nämnas en av Waris handledare, historikern Väinö Voionmaa, som var socialdemokratisk riskdagsledamot 1919–47.

⁶ Här bör speciellt tidskriften *Suomalainen Suomi* (Det finska Finland) nämnas, vars syfte var att presentera vetenskap för allmänheten.

vägrade ta partipolitisk ställning, men hans idéer för tankarna till en tidig form av kristdemokrati.⁷ Waris skiljde sig därmed från andra samtida finska socialpolitiker.⁸

Eftersom jag är intresserad av att se hur kön och specifikt hur manlighet konstruerades i Heikki Waris vetenskapliga texter är det relevant att ställa vissa frågor. Varför fokusera på just Heikki Waris texter, och inte andra viktiga socialpolitiker från samma tid? Varför överhuvudtaget fokusera på en person, och inte på en viss sorts texter, som exempelvis läroböcker? Jag är intresserad av en särskild del av Waris verksamhet, nämligen den vetenskapliga produktionen, och lämnar därmed hans personhistoria och övriga verksamhet utanför ramen för denna avhandling. I denna bemärkelse öppnar hans texter och verksamhet upp för en bred överblick över det vetenskapliga fältet i Finland under 1900-talets mitt. Waris vetenskapliga produktion var mera mångsidig än de flesta och i hans texter kan man både se vetenskapligt nyskapande och en sammanfattning av tidens vetenskapliga sanningar. I egenskap av professor ledde han även en rad olika projekt där flera andra av tidens ledande socialpolitiker deltog. Dessutom skolade han kommande generationer av samhällsvetare genom de läroböcker han skrev. Genom att använda Waris som ett exempel kan avhandlingen innefatta en rad olika socialpolitiska teman och olika slags verk. I avhandlingen är det alltså inte Waris i sig som är intressant utan hans verk behandlas som ett exempel på det socialpolitiska fältet i stort.

Den viktigaste frågan är varför dessa texter skall analyseras ur ett manlighetsperspektiv. Waris nämnde kön som en viktig demografisk kategori, men de referenser han gjorde till män och kvinnor var oftast i form av att jämföra antalet män mot antalet kvinnor inom olika fält. I någon mån visade Waris även ett intresse för den förändrade situation kvinnors ökade förvärvsarbete medförde, men i övrigt var inte förhållandet mellan könen eller könen's olika förutsättningar återkommande teman i Waris texter. Likt mycket annan vetenskaplig forskning kan Waris texter sägas vara uppenbart könsblinda. Men det är just det bristande intresset för kön som gör Waris intressant ur ett manlighetsperspektiv. I min forskning utgår jag från feminismens grundläggande kritik av vetenskaplig forskning; att en antagen könsneutralitet döljer en manlig norm. För att analysera och pröva detta påstående väljer jag ett material skrivet av en traditionell och inte särdeles spännande vetenskapsman. Om kön är

⁷ J.P. Roos, 'Sosiaalipolitiikan kehittäjä. Heikki Waris (1901–1989)', *Kansallisgalleria: suuret suomalaiset. 4 Kehittyvä Suomi (1945–1965)*, toim. Anssi Mäkinen et al. (Espoo 1996), s. 117.

⁸ Här kan exempelvis nämnas en annan mycket känd finsk socialpolitiker, Pekka Kuusi, som socialdemokratisk riksdagsledamot.

ett konstituerande element i varje förhållande, hur framkommer det då i det synbart könlösa? Syftet med att analysera Waris ur ett manlighetsperspektiv är att se hur det manliga blir normen för det mänskliga och vad det innebar för den socialpolitik Waris skapade; alltså hur Waris utformade en socialpolitik med utgångspunkt i mannen och i längden för mannen. Begreppet manlig norm skall dock inte förstås som ett låst och enhetligt begrepp, utan som föränderligt och komplext. Utgående från den genushistoriska forskningen om män och manligheter utgår jag ifrån att den manliga normen i Waris texter är en föränderlig konstruktion, både i anslutning till motsägelser i själva begreppet manlighet och mellan olika grupper av män.

Jag har redan konstaterat att jag kommer att fokusera på Heikki Waris vetenskapliga texter, trots att han även var verksam inom andra fält, speciellt inom ett flertal olika organisationer. Waris har därmed lämnat efter sig en stor mängd material. Orsaken till varför jag har valt att endast fokusera på Waris i egenskap av vetenskapsman, är för att det var inom den akademiska världen han var mest inflytelserik. Förutom Waris vetenskapliga texter, ämnar jag även se på de projekt han ledde vid Helsingfors universitet. Det har dock visat sig vara svårt att skilja på Waris som vetenskapsman och de andra roller han hade i det finska samhället, speciellt då han var verksam inom ett ämne där vetenskap och samhälle var tätt sammanbundna. Skall exempelvis artiklar i populärvetenskapliga tidskrifter eller de utredningar han gjorde för den lutherska kyrkan stå utanför min avhandling? Då huvudfrågan är hur Waris såg på kön och manlighet och hur han skapade en manligt normerad socialpolitik behöver jag en bred materialbas. Jag väljer därför att i det här skedet vara mera öppen än restriktiv i vad jag definierar som vetenskapliga texter. Därför har jag inte heller gjort en klar disciplinavgränsning. Waris var verksam vid en tid då gränserna mellan de olika disciplinerna var diffusa. Trots att jag nämner socialpolitik som mitt huvudsakliga intresse, skall inte de texter som kan klassificeras som socialhistoria eller sociologi förbigås.⁹

⁹ En avgränsning måste dock göras. Historikern Johanna Rainio-Niemi skall inom kort inleda en postdoc forskning om Heikki Waris nätverk och arbete inom internationella organisationer. För att undvika att våra forskningar går på varandra lämnas denna del utanför min avhandling. Waris arbete inom de internationella organisationerna skulle troligtvis i vilket fall som helst inte ha behandlats i min avhandling, eftersom det inte utgör ett direkt intresse för min frågeställning.

En socialpolitik med en manlig norm

Välfärd har inte tidigare varit ett uppmärksammat tema inom den genushistoriska forskningen om män och manligheter, trots den omfattande forskning som har bedrivits om kvinnor och välfärd. Det nära sambandet mellan välfärdsstatens utveckling och de förändringar i könsordningen samt förbättringar i kvinnors position som skedde under 1900-talets mitt, har presenterats och analyserats ur ett flertal olika perspektiv.¹⁰ Kvinnovänlighet har blivit ett av den nordiska välfärdmodellens kännetecken och socialpolitik har ofta betraktats som ett fält inriktat på kvinnor, med dess arbets- och dagvårdsreformer som möjliggjorde en ökad jämställdhet. Kvinnovänlighet kan dock ses som ett relativt begrepp. Även Helga Maria Hernes som år 1987 lanserade begreppet menade att den kvinnovänliga staten hade en patriarkal grund.¹¹ Trots en ökad jämställdhet och kvinnligt inflytande, var de mansdominerade arenorna fortfarande de mest tongivande när välfärdsstaten definierades, och sociala reformer utgick från en manlig förvärvsarbetare. Det är just socialpolitikens patriarkala grund eller, som Anneli Anttonen uttrycker det, socialpolitikens androcentriska arv jag vill fästa uppmärksamhet vid.

Inom den vetenskapliga socialpolitiken har Anneli Anttonen och Raija Julkunen diskuterat hur kvinnor exkluderats och den manliga lönearbetaren konstruerats som socialpolitiskt subjekt. Julkunen har i en artikel diskuterat hur de tidiga finska socialpolitikerna konsekvent bortsåg från frågor gällande könsordningens förändring och betydelse.¹² Anttonen lyfter i sin doktorsavhandling, som behandlar förhållandet mellan socialpolitik och feminism, fram den manliga normen inom socialpolitisk vetenskapsteori. Anttonen menar att oberoende av förklaringsmodell har alla de stora socialpolitiska teorierna den manliga lönearbetaren som implicit utgångspunkt. Trots att Anttonen betonar att detta främst gäller socialpolitikens androcentriska arv framhåller hon att samma kritik kan riktas mot mycket av dagens socialpolitiska forskning.¹³ Både Julkunen och Anttonen diskuterar den manliga normen inom finsk socialpolitik i syfte att analysera vad detta innebar för de kvinnor som exkluderades. Mitt syfte med avhandlingen kan sägas komplettera denna bild, att analysera hur manlighet

¹⁰ För en överblick över kvinnor och välfärd i Finland se *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere 1994).

¹¹ Helga Maria Hernes, *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism* (Oslo 1987), s. 27.

¹² Raija Julkunen, 'Sosiaalipolitiikan klassikoiden vaietut naiset', *Sosiaalipolitiikka 1989. Naistutkimus* Sosiaalipolittisen yhdistyksen julkaisu 14, toim. Anneli Anttonen et al, (Tampere 1989), s. 9–22.

¹³ Anneli Anttonen, *Feminismi ja sosiaalipolitiikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipolitiittinen avainkäsite* (Tampere 1997), s. 55–76.

konstrueras inom en välfärdskontext och att se vilka implikationer det hade för Heikki Waris socialpolitik att den uttalade utgångspunkten var mannen. Jag nämnde att välfärd och manlighet hittills har varit ett utforskat ämne. Då frågor om en nordisk manlighet har diskuterats har emellertid den nordiska välfärdsmodellen lyfts fram som en bidragande faktor till varför en nordisk manlighet skulle utgöra en särskild konstruktion.¹⁴ I och med min fokusering på välfärd och socialpolitik deltar min forskning därmed även i diskussionen om en nordisk manlighet.

Före jag går över till att diskutera hur manlighet kan utläsas ur Waris texter, vill jag kort presentera hur den förvärvsarbetande mannen framkom som en explicit norm i Waris texter, eftersom det fanns tillfällen då mannen som norm var uttalad. I avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* delade han in befolkningen i arbetarsamhället i grupperna försörjare och försörjda, där försörjaren var maken och de försörjda, frun, barnen och åldringarna.¹⁵ På samma sätt beskrev han befolkningen i boken *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Det finska samhällets struktur, 1948), där det socialpolitiska subjektet blev den manliga familjeförsörjaren. Waris klassificering av befolkningen kan ses som tidstypisk, men han fick kritik för den av sina kollegor. I en recension av *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* skriven av historikern Eino Jutikkala, framhöll Jutikkala att den främsta kritiken som kunde riktas mot boken är att den genom sin klassificering i försörjare och försörjda osynliggjorde bondekvinnans arbete. Enligt Jutikkala fick det dessutom långtgående konsekvenser för den statistik Waris gjorde på basen av sin indelning.¹⁶ Anmärkningsvärt är även hur länge Waris höll fast vid synen på att det i huvudsak var männen som var familjeförsörjarna. Trots att Waris tillkännagav att allt flera kvinnor kom ut på arbetsmarkanden och att även de kunde medverka i försörjandet av familjen, uppmärksammande han ännu in på 1970-talet de problem som kvinnligt förvärvsarbete medförde och förespråkade kvinnligt nattarbetsförbud.¹⁷ Samtidigt framhöll han det absurda i att kvinnor i vissa fall blev familjens huvudförsörjare. År 1974 skrev Waris i boken *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (Det förändrade finska samhället) om småbruk där

¹⁴ Se t.ex. 'Inledning', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, (Möklinta 2006), s. 9.

¹⁵ Waris (1932), s. 87 och 150–151.

¹⁶ Eino Jutikkala, 'Yhteiskunta, johon kuulumme' *Suomalainen Suomi* (1948), s. 100.

¹⁷ Heikki Waris, *Kirkko kansan omatuntona. Kristityn ja kirkon sosiaalieettisten ongelmien kartoitus* (Helsinki 1971), s. 22 och Heikki Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, andra upplagan (Porvoo/Helsinki 1974), Heikki Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, andra upplagan (Porvoo/Helsinki 1974), s. 29.

fäderna var tvungna att arbeta vid sidan om jordbruket och där frun då blev gårdens huvudman (*päämies*). Mannens roll var då begränsad till fruns medhjälpare.¹⁸

I följande två kapitel skall jag presentera delar av källmaterialet och hur manlighet kan utläsas ur dem. Baserad på en preliminär läsning av Waris texter arbetar jag med två olika begrepp då det kommer till manlighet; problem och framgång. Manlighet som problem ser jag främst vara kopplad till alkoholkonsumtion och ett bristande ansvar för familjen. I enlighet med det intersektionella perspektivet som har blivit karakteristiskt för den kritiska mansforskningen, vill jag poängtera att det främst är arbetarmanlighet som konstrueras som ett problem. Därför får Waris avhandling om arbetarsamhället mycket utrymme i den här texten. Manlighet som framgång hänvisar till den sociala mobiliteten och hur den var manligt könad i Waris texter. Även i detta sammanhang är klass centralt, eftersom det handlade om män som rest sig från de lägsta samhällsklasserna till de högsta.

Manlighet som problem - arbetarklass och alkoholkonsumtion

I avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* behandlade Heikki Waris uppkomsten av arbetarsamhället i stadsdelarna Berghäll och Sörnäs i Helsingfors runt sekelskiftet 1900. Detta område utgjorde tidens största och tätast bebyggda industrisamhälle i Finland. Det var hit landsbygdens jordlösa och bondesöner som inte hade möjlighet att försörja sig på landsbygden började strömma till under 1800-talet i takt med industrialiseringens utveckling. Avhandlingen var en etnografisk studie, där ambitionen var att beskriva samhället och dess invånare i sina beståndsdelar. Avhandlingens första del, som utkom år 1932, behandlade den demografiska och yrkesmässiga fördelningen, bebyggelsen och bostadsförhållandena. Den andra delen utkom år 1934 och fokuserade på hälsotillståndet i samhället. Trots att det var en studie i historia sammanfaller innehållet mycket långt med det som senare skulle bli socialpolitikens delområden. Waris planerade även att ge ut en tredje del där intresset låg på samhällets kunskaps- och moralnivå. Denna del färdigställdes inte.¹⁹ Avhandlingen var mycket väl mottagen av sin samtid och dess vetenskapliga kvalitet lyfts ännu fram av dagens forskare.

¹⁸ Waris (1974), s. 22–23.

¹⁹ Jag skall utforska om det finns tillgängligt opublicerade manuskript till denna tredje del, som troligtvis skulle vara av stort intresse för min avhandling.

Hurdant var då det arbetarsamhälle Waris beskrev? Som Waris uttryckte det: ”Under den första tiden var området norr om Långa bron ett samhälle som verkligen var avskilt från resten av världen, som växte kraftigt och som var i männens kontroll. (Egen översättning)”²⁰ Det var till en början ett utpräglat manligt samhälle då männens andel under den tid Waris behandlade var märkbart större, medan kvinnornas inflyttning tog fart först vid sekelskiftet. Enligt Waris berodde kvaliteten på männen i det nya arbetarsamhället på vilken ställning de hade haft på landsbygden. Han ansåg att landbygdsbefolkningen från det svenskspråkiga Österbotten var de som utgjorde Berghälls och Sörnäs allra bästa arbetare. De som däremot hade varit utslagna på landsbygden mötte oftast samma öde i städerna; de blev lösdrivare som sällan hade anställning och saknade rofasthet.²¹ Waris såg dock inte denna grupp, proletariatet som han benämnde den, som representativ för det arbetarsamhälle han ville beskriva. Arbetarna som kollektiv representerades främst av de hårt arbetande, som flyttade till städerna på grund av en uppriktig vilja att arbeta.

Förutom arbetsskicklighet karakteriserades arbetarmännen av att de var av en specifik ålder. I Berghäll och Sörnäs var det de unga som dominerade, eftersom de flesta som flyttade in var enligt Waris i sin bästa ålder, mellan 20 och 30 år. Människor som skulle kunna klassificeras som gamla utgjorde endast en liten del av befolkningen, därför var det främst unga ogifta män och män som nyligen ingått äktenskap som Waris behandlade i avhandlingen. Både i samband med diskussionen om ålder och om arbetsmoral återkom Waris till uttalanden om den bästa sortens man. Detta tog Waris även upp i sin senare produktion, och det blev speciellt aktuellt i samband med Andra världskriget, som medförde nya socialpolitiska utmaningar för Finland, med socialskydd för krigsinvalidier och krigsänkor med barn. I boken *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Det finska samhällets struktur), som utkom 1948, var krigets efterföljder i gott minne. Waris framhöll att krigets största tragedi var att Finland genom det hade förlorat sina allra bästa män. Att männen som hade stupat var av en specifik ålder hade stora konsekvenser för både arbetsmarknaden och familjebildningen. Men utöver åldern poängterade Waris även den fysiska och mentala kvaliteten hos männen. De mentalt och kroppsligt svaga hade sållats bort och aldrig deltagit i kriget.²² Då Waris diskuterade olika former av sjukdomstillstånd poängterade han att krigsinvaliderna i motsats till övriga

²⁰ ”Pitkäsillan pohjoispuoli oli tänä alkuaikanaan todella muusta maailmasta eristetty, kuumeisesti kasvava, miesten hallussa oleva yhteiskunta.”, Waris (1932), s. 134.

²¹ Waris (1932), s. 114–115.

²² Waris (1948), s. 107.

handikappade hade hört till nationens bästa sort, och det var även motiverat att de fick bättre sjukvård, som ett tack för det de hade gjort för landet.²³ Männerna som deltog i kriget fick också på en del ställen representera befolkningen i sin helhet, då Waris utgick från undersökningar gjorda om dem.²⁴

I kapitlet om arbetarmanlighet i boken *Män i Norden* lyfter även Ella Johansson fram ålder och skiljer på ynglingamanlighet och karlamanlighet. Den äldre generationen representerade skötsamhet och arbetsskicklighet medan den yngre stod för den andra bilden av manlighet, där supandet och det sorglösa livet var kännetecknen.²⁵ Trots att Waris poängterade de unga männens dominans, fanns det olika åldersgrupper och förhållandet mellan dem var av avgörande betydelse. Till skillnad från Johanssons presenterade Waris inte något tydligt brott mellan yngling och karl, vars manligheter skulle karaktäriseras på olika sätt. Istället beskrev Waris en form av mentorförhållande, där en äldre man tog en yngre under sina vingar och vägledde denna till att bli en riktig karl. Resultatet av denna vägledning kunde däremot ta olika former. Om ynglingen var ren och nykter kunde han komma i kontakt med en äldre familjefar, som då möjligtvis erbjöd honom ett rum i sin bostad.²⁶

De äldre männens påverkan var inte endast av det positiva slaget; det var de som lärde ynglingarna att konsumera alkohol. Waris beskrev hur de äldre yrkesmännen skolade de yngre i att dagligen dricka alkohol och att det enligt deras synsätt var en manlig aktivitet.²⁷ Det är just alkoholdrickandet som Waris ser som det främsta uttrycket för arbetarklassmanlighet. Det är inte med ett direkt moraliserande Waris tar upp alkoholkonsumtionen, utan den framkommer närmast som ett oundvikligt ont bland denna grupp män. I fråga om alkoholkonsumtion gjorde Waris inte någon klar åtskillnad mellan de bättre och sämre arbetarmännen. Det som inte heller går att skönja hos Waris är att alkoholkonsumtionen och det vilda levernet skulle ha stått i konflikt med arbetet. En arbetare kunde alltså vara en storkonsument av alkohol men ändå fullt kapabel att sköta sitt arbete, och istället visade Waris förståelse för att arbetarmännen ibland var tvungna att supa på grund av det tunga arbete de

²³ Waris (1948), s. 48.

²⁴ Detta gjordes t.ex. då Waris diskuterade befolkningens utbildningsnivå. Waris (1948), s. 50–51.

²⁵ Ella Johansson, 'Arbetaren', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, (Möklinta 2006), s. 112–132.

²⁶ Waris (1932), s. 261.

²⁷ Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle II* (Helsinki 1934), s. 63–64.

utförde.²⁸ Waris beskrivning av arbetarmännens dryckenskap skiljer sig därmed från den bild av den skötsamme arbetaren som Ronny Ambjörnssons har presenterat, där skötsamhet i hög grad utgörs av nykterhet.²⁹

Men alkoholkonsumtionen var ändå i grunden negativ och då på grund av hur den påverkade männens familjer, och främst deras fruar. Hur Waris framställde alkoholdrickandet berodde på vilken tid han fokuserade på. Då arbetarsamhället var helt mansdominerat accepterade Waris alkoholen, men då kvinnorna började flytta in förändrades bilden. Alkoholens tärande funktion framfördes istället. I det intervjumaterial Waris samlade för avhandlingen berättade kvinnorna om hur alkoholen tog deras män ifrån hem och familj, men också om hur de aktivt försökte hindra männen från att dricka.³⁰ Då alkoholkonsumtionen skulle bekämpas uppmanades kvinnorna av dåtidens moralister att hålla hemmet så rent och så fyllt av kärlek som möjligt för att männen skulle komma hem efter arbetet och inte gå till krogarna. Denna uppgift ansåg Waris dock att blev för mycket för kvinnorna. Enligt Waris var kvinnorna redan så tyngda av uppgiften att sköta hemmet, ofta på sidan av ett förvärvsarbete, att detta krav, att ansvara för männens nykterhet, blev för stort.³¹

Alkoholen hade även sin andel i det moraliska förfall Waris såg i arbetarsamhället. Moral var en fråga som Waris återkom till i hela sin produktion. Enligt Waris präglades det moderna samhället av politisk oro, social nöd och moralisk förruttnelse. Det moraliska fördärvet förekom på flera olika nivåer; mellan rika och fattiga stater, mellan arbetsgivare och arbetstagare samt mellan män och kvinnor. Med den sista nivån avsåg Waris äktenskapets förlorade betydelse och en lösare sexualmoral.³² De negativa tongångarna var speciellt framträdande i de artiklar Waris publicerade vid 1940-talets slut och 1950-talets början, som var riktade till en bredare publik. I Waris senare produktion var inställningen till den rådande sexualmoralen mera positiv. Han kunde då konstatera att äktenskapet hade segrat över det angrepp det utsatts för.³³ I avhandlingen diskuterade Waris moral i samband med samhällets hälsotillstånd, som var ett av avhandlingens huvudteman. I kapitlet om könssjukdomar och deras spridning var frågor om moral, prostitution och alkoholkonsumtion viktiga. Då det kom

²⁸ Waris (1932), s. 40.

²⁹ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle*, tredje upplagan, (Stockholm 1998).

³⁰ Waris (1934), s. 62.

³¹ Waris (1932), s. 255–256.

³² Heikki Waris, 'Murrosajan yhteiskuntamme', *Suomalainen Suomi* (1950), s. 331–332.

³³ Se t.ex. Heikki Waris, *Samhället Finland. En sociologisk strukturanalys* (Stockholm 1961), s. 45.

till kvinnors moraliska förfall kopplade Waris det till en mycket specifik grupp, de prostituerade. För männens del däremot framhöll Waris att det inte alls endast var arbetarna som drabbades av könssjukdomar utan de förekom bland alla samhällsklasser. Men alkoholkonsumtionen i kombination med stadens lösdrivare, som var mera benägna till sedeslöshet, innebar ett större problem för arbetarsamhället norr om Långa bron.³⁴

Alkoholkonsumtionen och dess bekämpning var en viktig del av Waris senare socialpolitik. Waris deltog i alkoholforskningen främst i egenskap av ledare för projekt som behandlade alkoholdrickandet och de relaterade problemen. Enligt Waris var den vetenskapliga forskningen vid sidan om det sociala arbetet och alkoholpolitiken en viktig del i att bekämpa de problem alkoholismen medförde. Även här är det klart att alkoholkonsumtion sågs som en manlig svaghet; det var endast mäns dryckesvanor och alkoholproblem som undersöktes. I Waris beskrivning av den vetenskapliga forskningen om alkohol är det dock inte endast undersökningsobjekten som är manliga, utan även de som skulle hjälpa. Alkoholforskningen konstruerades av Waris som en hjälpaktion, där män ur en social position hjälpte andra män ur en lägre.³⁵

Jag nämnde ovan att kvinnor ansågs ha ett stort ansvar över männens drickande, och det är inte det enda tillfället där kvinnor ges större ansvar än männen. Waris skrev en text om familjen som trycktes i olika sammanhang mellan 1958 och 1974. I denna text beskrev Waris de olika familjeformerna som fanns i Finland och de socialpolitiska problem som de olika formerna medförde. I dessa var det kvinnan som var den enda beständiga föräldern, medan fadern lämnade familjen genom skilsmässa, dödsfall eller för arbete. Då moderns omsorg inte räckte till flyttades ansvaret till den föregående generationen. Waris poängterade nämligen mormödrarnas betydelse i många familjer.³⁶ Därför var det även på moderns ansvar hur bra familjen mådde. Waris återkommer i flera av sina verk till att familjens välmåga till stor del var beroende av om modern förvärvsarbetade.³⁷ Det här är ett påstående som Waris dock inte utvecklade. Vad som egentligen var problemet eller hur familjen drabbades av en arbetande mor förblir oklart.

³⁴ Waris (1934), s. 108–116.

³⁵ Heikki Waris, *Alkoholforskning och alkoholpolitik*. Socialpolitiska institutionen, studier nr 15 (1960).

³⁶ Heikki Waris, *Perhe nykyajan yhteiskunnassa - Familjen i det nutida samhället*, Socialpolitiska institutionen studier nr 10 (1959).

³⁷ Se t.ex. Waris (1974), s. 29.

Trots att Waris framhävde kvinnors stora betydelse för familjen fick även manlighet betydelse genom relationen till familjen. Waris poängterade att arbetarsamhället i Helsingfors var klart mansdominerat, och alkoholkonsumtionen blev en homosocial aktivitet inom detta manskollektiv. Men Waris återkom till frågor om relationen mellan mannen och frun, och det är i denna relation manlighet markeras och konstrueras som ett problem. Trots att homosocialitet kan ha stort förklaringsvärde anser jag inte att det finns risk för att den överbetonas. I mitt material ser jag att relationen mellan det kvinnliga och manliga framhävs och därför vill jag även beteckna manlighet som en heterosocial konstruktion. Eftersom detta dessutom görs genom att betona relationen mellan man och hustru, blir manlighet klart kopplat till heteronormativitet.

I Waris texter representerades arbetarmanlighet av hårt arbete men främst av alkoholkonsumtion och ett därpå följande bristande ansvar för familjen. En överdriven konsumtion av alkohol och ett bristande ansvar över fru och barn har av tidigare forskning setts som manlighetens motbild.³⁸ Att vara man enligt en god borgerlig modell var att hålla kontrollen över både sig själv och dem man hade ansvar för och enligt denna modell skulle det sätt som Waris beskrev arbetarmännen snarast stå för det omanliga. Jag är dock inte i det här skedet beredd att beteckna Waris beskrivning av arbetarmännen som omanliga. Att konsumera alkohol var i Waris version i högsta grad manligt, men kan förstås som en sämre version av manligheten. Men Waris framställde inte alkoholkonsumtionen i sig som det negativa. Som jag tidigare har nämnt visade Waris förståelse för den alkoholkonsumtion som förekom då arbetarsamhället var uteslutande mansdominerat. Förståelsen försvann dock då alkoholen resulterade i problem för arbetarnas familjer och främst i förhållandet till hustrun. I Waris senare vetenskapliga utövning blev den alkoholdrickande mannen ett centralt socialpolitiskt problem. I den sociala hierarki som kan skönjas i Waris skrifter var ”drinkarna” inte det lägsta skiktet, eftersom det fanns socialpolitiska medel som kunde sättas in för att hjälpa dem. Alla var däremot inte välkomna i Heikki Waris välfärdsstat. De mentalt svaga, som även utgjorde en kännbar del av de kriminella, hade en ohämmad sexualdrift, vilket i sin tur innebar att både deras kriminalitet och mentala svaghet fortsatte till nästa generation. För att skydda befolkningens kroppsliga och mentala hälsa förespråkade Waris tvångssterilisering för dessa människor.³⁹

³⁸ För en diskussion om alkoholkonsumtion och manlighet i svenskt 1800-tal, se David Tjeder, *The Power of Character. Middle-class Masculinities 1800–1900* (Stockholm 2003), s. 73–75.

³⁹ Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Helsinki 1948), s. 39–40.

Manlighet som framgång - den sociala mobiliteten

I föregående kapitel var huvudfokuset på hur Waris beskrev arbetarklassen och hur arbetarklassmanlighet konstruerades i avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*. Det andra begreppet jag vill uppmärksamma är framgång och se på manlighet och social mobilitet. Genom hela Waris produktion fanns det nämligen en fascination för enskilda individer som hade vuxit upp i fattiga förhållanden, antingen som bond- eller arbetarsöner, och som sedan lyckats i livet och nått höga positioner i det finska samhället.

Heikki Waris såg den sociala mobiliteten som en av grunderna för att det finska samhället var i behov av en aktiv socialpolitik. Social mobilitet hade i sin tur möjliggjorts av tre olika orsaker. För det första innebar skolväsendets utveckling att alla gavs möjlighet till utbildning. Det här hade framför allt konsekvenser för förhållandet mellan de olika språkgrupperna, då finska som skolundervisningsspråk likställdes med svenskan. För det andra innebar den ökade urbaniseringen och jordreformerna att fattigdomen på landsbygden minskade. För det tredje skapade strukturomvandlingar inom arbetsmarkanden flera arbetsmöjligheter både i stad och på landsbygd. Allt detta medförde en ökad levnadsstandard som i sig var positiv men som den enskilda människan kunde ha svårt att handskas med. Socialpolitiken skulle göra övergången smidig.⁴⁰

Enligt Jarmo Peltola ansåg Waris att den sociala mobiliteten var en självklarhet; att förbättra sin sociala position var någonting alla ”normala” människor skulle sträva efter.⁴¹ De reformer och förbättringar som hade skett innebar att alla hade en reell möjlighet till social förhöjning, men långt ifrån alla hade de personliga förutsättningarna för att förverkliga den. Det räckte alltså inte med en samhällelig förändring för att höja den enskilda människans sociala ställning utan det var i sista hand upp till en själv. Som jag diskuterade i föregående kapitel såg Waris att urbaniseringen medförde två olika människotyper. Det var främst landsbygdens bästa sort, de som både socialt och i fråga om personliga förmågor var de ”längst utvecklade”.

⁴⁰ Waris (1948), s. 311–331.

⁴¹ Jarmo Peltola, 'Yhteiskunta liikahtaa? Sosiaalinen liikkuvuus neljässä näytöksessä 1800-luvun lopulta 1900-luvulle', toim. Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola, *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan* (Tampere 1996), s. 161.

I deras kölvatten fanns även landsbygdens sämsta, som flydde från arbetet på landet och istället blev städernas bottenskikt, som drevs till lösdriveri och kriminalitet. Peltola fäster uppmärksamhet vid att då Waris diskuterade dessa olika människotyper i samband med den sociala mobiliteten använde han sig av olika begrepp för att beskriva förflyttningen från en position till en annan. *Pyркиä*, *sträva efter*, och *ajautua*, *drivas till*, användes för att skilja på olika människors sociala rörlighet.⁴² Medan de med de bästa förutsättningarna medvetet strävade efter en förhöjd social position, drevs bottenskiktet med, utan en egentlig egen vilja. Så som Waris beskrev den lägsta grupp av människor är det dessutom snarare en social mobilitet av neråtstigande riktning de drevs till.

Begreppen *sträva efter* och *drivas till* kan även appliceras då texterna analyseras ur ett könsperspektiv. Då Waris beskrev den sociala mobiliteten och dess olika förutsättningar nämnde han vid flera ställen att kvinnor hade vunnit mycket på de samhällsliga förändringarna som hade skett. Det gällde främst bildandet av nya yrken, varav många blev kvinnodominerade.⁴³ Kvinnors sociala mobilitet var dock ingenting som Waris utvecklade. Trots konstaterandet att kvinnor gagnats av de nya förhållandena kopplade inte Waris detta till en förändrad könsordning eller ökad jämställdhet. Istället blev den sociala mobiliteten tydligt manligt kodad i Waris texter. Som jag nämnde kopplade Waris ihop den sociala mobiliteten med personliga egenskaper. Ett återkommande inslag i de texter som behandlade den sociala mobiliteten var berättelser om hur olika män hade tagit sig upp från den sociala hierarkins botten till ledande ställningar i det finska samhället. I sina exempel skrev Waris oftast om någon känd person.

Oskar Huttunen hörde ännu till dem som endast genom självstudier och handelsskolans kvällskurser, skapade sig en grund för att öka sin kunskap. I likhet med honom har det funnits hundratals andra begåvade, energiska, framåtsträvande män. Speciellt affärslivet har dragit till sig många sådana unga män, som tidigare inte hade möjligheter till skolgång, men som trots det har skapat sig en väg till samhällets högsta positioner. (Egen översättning)⁴⁴

⁴² Peltola, s. 160–161.

⁴³ Waris (1948), s. 312 och Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan* (Porvoo/Helsinki 1961), s. 3.

⁴⁴ ”Osk. Huttunen kuului vielä niihin, jotka vain itseopiskelulla ja kaupakoulun iltalinjalla hankkivat perustan ja pohjan tiedolliselle kasvamiselleen. Hänen tapaisiaan lahjakkaita, tarmokkaita eteenpäin pyrkiviä miehiä on ollut satoja. Nimenomaan liike-elämä on vetänyt puoleensa monia sellaisia nuoria miehiä, joilla ei aikanaan ole ollut koulunkäynnin mahdollisuuksia, mutta jotka siitä huolimatta ovat raivanneet tiensä yhteiskunnan korkeimmille tasoille.” Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunta satavuotiskautena 1865–1965*, Sosiaalipolitiikan laitos, tutkielmia n:o 32 (1966), s. 5.

I det stora antalet berättelser om enskilda mäns strävande efter förbättrade sociala positioner dyker endast en kvinna upp. Kvinnor var istället begränsade till den sociala mobilitet som skedde utan egen vilja. Trots att Waris definitivt inte likställde kvinnor med det bottenskikt han ansåg ha drivits till social förändring, kan en liknande viljelöshet inför det egna ödet skönjas. Skillnaden mellan kvinnlig och manlig mobilitet kan därmed delas upp i en klassisk dikotomi av aktivitet/passivitet.

Den bild som Waris förmedlade av den manliga sociala mobiliteten påminner om ett *self-made man* ideal, ett ideal som till synes tillhör både en annan tid och en annan plats. Då Michael Kimmel beskriver *self-made man* idealet för 1800-talets amerikanska män, skriver han att det innebar en samlad förmögenhet och förhöjd status förenat med både geografisk och social rörlighet.⁴⁵ Beskrivningen överensstämmer med hur Waris beskrev de män som han såg som den sociala mobilitetens förebilder. Vilken roll hade då detta ideal i 1900-talets begynnande välfärdssamhälle? Oskar Huttunen och hans gelikar fungerade i Waris texter som modellexempel, men deras framgång berodde mera på egna förmågor än samhällsliga reformer. Så som jag läser Waris texter var det inte heller samhällets uppgift att skapa ett självklart välstånd, utan istället att hjälpa människan ur den värsta utsattheten, varifrån det sedan var den enskilda människans uppgift att arbeta vidare.

Avslutning

I den här texten har jag presenterat en inledande analys av hur manlighet framkommer i Heikki Waris vetenskapliga texter. Fokus har varit på hur manlighet konstruerades i termer av problem och framgång. Speciellt arbetarmanlighet har varit i förgrunden då Waris avhandling *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* ger en god grund för hur manlighet kan utläsas ur Waris texter.

Att presentera manlighet som problem och framgång delar även upp männen i socialpolitiska offer och förebilder. Det manliga problemet, den alkoholiserade mannen, blev senare föremålet för ett av de största projekt som Heikki Waris ledde vid Helsingfors universitet. De manliga förebilderna, de män som under sin livstid hade klättrat längs samhällsstegen,

⁴⁵ Michael Kimmel, *Manhood in America. A Cultural History* (New York 1996), s. 16–17.

representerade en grupp som egentligen inte var i behov socialpolitiska reformer men som kunde användas som idealbild för den övriga befolkningen.

Förutom alkoholkonsumtion och social mobilitet har jag framfört att arbete, familj, moral, ålder och kropp är viktiga för förståelsen av manlighet i Heikki Waris texter. I vissa av de exempel jag har nämnt kan det i och för sig ifrågasättas om Waris faktiskt uttryckte någonting om det specifikt manliga. Exempelvis ålder samt kroppslig och mental hälsa borde kunna appliceras lika väl på kvinnor som män och peka på en allmän människosyn hos Waris. Jag framhåller inte att frågor om ålder och hälsa endast är relevanta vid en konstruktion av manlighet, men att de är viktigare för Waris syn på män än för hans syn kvinnor.

De analytiska verktyg jag har framfört och den beskrivning jag gör av manlighet i Heikki Waris texter är i det här skedet fortfarande på en mera deskriptiv än analytisk nivå. Forskningens nästa steg är att utveckla koncepten manlighet som problem och manlighet som framgång genom en fortsatt läsning av källmaterialet och att därtill förhoppningsvis finna flera analytiska verktyg. Det hjälper i sin tur att öppna för de större diskussioner min forskning har ambitionen att delta i; hur kan manlighet förstås inom en bredare välfärdscontext och pekar detta på en specifik nordisk manlighet?